

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

**з навчальної дисципліни «Теорії та концепції особистості в ракурсі
юридичної психології»**

**обов'язкових компонент освітньо-наукової програми
третього (доктор філософії) рівня вищої освіти**

053 Психологія (юридична психологія)

**Тема № 6. Філософсько-гуманістичні концепції делінквентності в
психології.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри
соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08.2023 р.

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук, доцент
Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Воробйова І.В.

2. Професор кафедри педагогіки та соціології, доктор психологічних наук, доцент Мілорадова Н.Е.

План лекції.

1. Вступ. Специфіка поглядів представників еґо-психології та гуманістичного підходу на природу девіантності та делінквентності.
2. Еґо-психологія і гуманістична концепція особистості. Узагальнений образ нормальної («Врівноваженої») людини.
3. Погляди Е.Фрома на причини делінквентності
4. Погляди А.Маслоу на делінквентність.
5. Логотерапія В.Франкла. Екзистенційний погляд на витоки девіантності.

Рекомендована література.

Основна:

1. Теорії та концепції особистості в ракурсі юридичної психології: навчально-методичний посібник / автори-укладачі: Д.В. Швець, О.Г. Шахова. О.О. Євдокімова. Харків, 2021. 126 с.
2. Юридична психологія: підручник /за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
3. Shoemaker D.J. Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior. Oxford University Press, 2018. 400 p.
4. Thornberry T. Developmental Theories of Crime and Delinquency. Routledge, 2018. 539 p.

Допоміжна:

1. Шостко О. Ю. Біологічні та психологічні теорії пояснення злочинної поведінки неповнолітніх у США. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_1_26
2. Завойська О. Ю., Мачинська Н. Психологічні механізми учинення злочину. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 104-114.
3. Montag C., Elhai J.D. A new agenda for personality psychology in the digital age? Personality and individual differences. V. 147. P. 128-134.
4. Peck D., Whitlow D. Approaches to Personality Theory. New York: Routherge, 2019. 143 с.

Текст лекції

1. Вступ.

Теорії, які ми тут продовжимо розглядати, зазвичай, відносять до гуманістичного напрямку в психології особистості. Ми розглянемо їх окремо з кількох причин. *По-перше*, в цих теоріях, яскраво виділений філософський аспект. Це проявляється, зокрема, в нормативно-описовому стилі гуманістичних концепцій. Їх автори говорять швидше про те, що повинно бути. Відповідь на питання про те, чому так повинно – носить суто філософський характер. Їх теорії можна розглядати, як свого роду концепції психологічної і поведінкової норми, які спираються на філософські погляди авторів.

По-друге, гуманістичні теорії поведінки схильні до цілісного,

узагальненого опису характеристик людини, яке властиво, швидше за філософсько-антропологічному підходу. На відміну від аналітичного, властивого науці, вони оперують такими поняттями, як щастя, сенс, самоповага і т.ін. Подібні категорії важко піддаються суворому аналітичному опису. *По-третє*, основна мета цього параграфу - порівняти різні моделі «нормальної» людини, що створені в рамках гуманістичної традиції, та допомогти читачеві виробити власну методологію аналізу девіантності.

Для цього потрібно мати більш-менш чітке уявлення про норму, про «нормальну людину», адже девіантологія вивчає саме людину.

Гуманізм, як потужна філософсько-інтелектуальна і культурна течія, затвердив в суспільній свідомості думку про те, що «людина від природи добра», але в поглядах на те, як і в чому проявляється це природне «добро» людини, гуманістично мислячі автори розходяться. Тому, ми окремо розглядаємо погляди неофрейдистів - представників его-психології (Е. Еріксон, Е. Фромм, К. Хорні), теорію самоактуалізації А. Маслоу і логотерапію В.Франкла.

2. Его-психологія і гуманістична концепція особистості.

Наростаюча до середини ХХ століття критика фрейдизму змусила прихильників психодинамічного підходу шукати нові аргументи в захист своїх принципів і творчо модернізувати теорію Фрейда.

Значних успіхів на цьому терені добила его-психологія, яка стала одним з найвпливовіших напрямів в гуманістичній психології. Представителі цього напрямку (Хорні, Салліван, Фромм) критикували Фрейда за те, що він занадто зосередився на вивченні підсвідомості (воно), не зважаючи на важливу роль Я (его). Его-психологи, критикуючи Фрейда, підкреслюють, що більшість його висновків зроблені на основі узагальнення спостережень за хворими, психічно хворими людьми. Звідси і така увага до підсвідомості і хворобливих явищ в психіці. На то мість, поведінка здорової людини в основному пов'язана з функціями свідомості - его. Тому представники его-психології зосередили увагу на спостереженнях за здоровими, повноцінними членами суспільства.

Незважаючи на відмінності теорій, створених окремими вченими, всі теорії цього типу мають одну і ту ж гуманістично-філософську базу. Всі ці теорії виходять з декількох пов'язаних між собою базових припущень щодо природи людини: людина народжена для щастя, бути щасливим означає відчувати себе комфортно. Людина прагне до душевного комфорту, це нормально і природно, а сумніви, тривога, внутрішні конфлікти є ознаками патології. Людина повинна приймати себе і оточуючих такими, якими вони є. Психологічна норма означає бути задоволеним своїм існуванням, самим собою і оточуючими.

Узагальнений образ нормальної («врівноваженої») людини, відповідний его-психологічній та взагалі гуманістичній моделі виглядає так:

У фізичному плані – відмінне тілесне здоров'я; гарна статура, любов до фізичних зусиль і опір втомі. Психічна рівновага по суті не є можливою без

серйозної уваги до тіла. У сексуальному і афективному плані врівноважений індивідуум здатний встановлювати гармонійні інтимні стосунки з іншими людьми. Без перебільшеної тривоги, піклуючись про задоволення власних потреб, він в той же час вмiє виявляти увагу до партнера і відчувати його потреби.

В інтелектуальному плані врівноваженим можна вважати того, хто володіє хорошими розумовими здібностями, які дозволяють йому мислити і діяти продуктивно. Він завжди прагне знайти належний вихід зі складних ситуацій вважаючи за краще при цьому покладатися на факти, а не на оптимістичні гіпотези. Тому він схильний, по можливості швидко переходити від думок до справи. Він усвідомлює свої здібності і можливості і вмiє щонайкраще користуватися ними для продуктивної діяльності. Він постійно вдосконалює свої навички, прагнучи досягнути поставленої мети в розумні терміни. Він не позбавлений уяви і любить шукати нетрадиційні рішення проблем.

У моральному плані врівноважена людина має почуття справедливості. Вона схильна більше покладатися на власні судження, ніж на судження інших людей, або засобів масової інформації. Вона завжди вирішує сама, чи дотримуватись її соціальних норм, володіючи твердої волею, вона при цьому не вперта. Вона завжди готова визнати власні помилки, не виставляючи їх, однак, напоказ.

В соціальному плані врівноважена людина, як правило, здатна встановлювати невимушені відносини з іншими, відчуваючи при цьому, що вона ними прийнята. Вона рідко розраховує свої реакції заздалегідь, і ця безпосередність дозволяє їй легко спілкуватися як з тими, хто є вище неї, так і з тими, хто є нижче.

Нарешті, *в особистісному плані* врівноважена людина - це оптиміст, який любить життя і відповідає на його вимоги, не відчуваючи при цьому вимушеності. Найчастіше це добродушна, життєрадісна за характером людина. Це зріла, самостійна і реалістично мисляча особистість, здатна брати на себе відповідальність, не відмовляючись і від ризику. Вона досить стійка в емоційному плані, не проявляє ні надмірну довірливість, ні надмірну підозрілість і здатна прийняти власну невдачу без невідповідних переживань. Як правило, врівноважена людина вважає за краще досягати бажаного власними зусиллями, а не скаргами або маніпуляціями. Крім того, вона зберігає в собі деяку свіжість почуттів і тому здатна здійснювати несподівані вчинки і захоплюватися. (Матеріал є узагальненим за Годфруа Ж. «Що таке психологія?», с.175-176).

Отже, ще є загальне уявлення про ідеал особистості представників еґо-психології. Характерною рисою цього опису є те, що поняття «норми» тут змішує реальність і припис. За оцінками експертів еґо-психології не більше третини людей в західних суспільствах підпадають під цю категорію «врівноваженого». Решта демонструє ознаки невротичності - тривогу, депресію і т.ін. Деякі автори вважають, що фактично більше 70 % всіх людей виявляють поведінку невротичного типу, хоча, на їхню думку, важкими

неврозами страждає не більше 5% населення. Ці цифри, однак, залежать від віку.

Стикаючись з життєвими труднощами і приймаючи виклик обставин, люди весь час змушені шукати рівновагу між адаптацією до реальності, з одного боку, і розвитком своїх потенційних можливостей, що дозволило б їм затвердити власну індивідуальність, з іншого.

Іншими словами, погляд на людську природу залишився все ж таки «динамічним»: існування людини описується в категоріях адаптації і затвердження індивідуальності, в контексті прагнення до рівноваги. Рівновага - той же принцип задоволення, про який говорив Фрейд. Тільки Фрейд описував прагнення до рівноваги в термінах виходу інстинктивної енергії. Его-психологи, не заперечуючи вплив підсвідомості, говорять про особистісну рівновагу. Рівновага означає душевний комфорт, згоду з собою і своїм становищем, відсутність незадоволеності.

Незадоволеність и тривога розцінюються як патологія (принаймні як психологічне неблагополуччя). Загальний підхід до людини в цьому випадку може бути виражений словами «людина народжена для щастя». Щастя в даному випадку означає внутрішній комфорт.

3. Погляди Е.Фрома на причини делінквентності.

Видатний представник его-психологічного напрямку *Еріх Фромм* досліджував найбільш небезпечний вид поведінки що відхиляється – деструктивність, тобто прагнення до руйнування, агресію. У своєму дослідженні людської деструктивності він підкреслював глибоку різницю між різними проявами агресії, позначивши їх як "злаякісну" і "доброякісну", неадаптивну жорстокість і адаптивну оборонну агресію.

Злаякісна агресія проявляється, за Фроммом, в садизмі (що розуміється як бажання абсолютної влади над іншою людиною) і некрофілії (що розуміється як пристрасть до всього мертвого, позбавленого життя), які і обумовлюють деструктивність як рису характеру. Саме цей вид агресії, властивий виключно людині, Фромм розглядає як найбільш небезпечний для суспільства і всього розвитку цивілізації. При цьому причину існування цих форм агресії він бачить в соціально-економічному устрої сучасного суспільства.

4. Погляди А. Маслоу на делінквентність.

Схожим чином розглядає людину інший видатний представник гуманістичного напрямку - А. Маслоу. Він створив модель здорової людини, яка прагне до самореалізації (максимального розвитку свого творчого потенціалу). Поведінка людини, на думку Маслоу, пов'язана з потребами різного рівня. Поки не задоволені потреби більш низького рівня, потреби більш високого рівня не актуалізуються. Ієрархія потреб починається з вітальних (життєвих) потреб в їжі, сні, відпочинку і т.ін. Далі йдуть потреби в безпеці (впевненість у завтрашньому дні). Коли вони задовольняються, активізуються соціальні потреби (спілкування), потім – потреби престижу

(визнання і любов). Остання, вища група потреб - це потреби в самоактуалізації. Здорова людина - це людина, що розкрила свій потенціал, людина що любить життя, що знаходиться в злагоді з собою. Девіантність, відповідно до цієї моделі, пов'язана з блокуванням потреб, їх спотвореною реалізацією. В якості головної тези передбачається, що людина від природи є доброю і схильною до саморозвитку. Самоактуалізація - це, по суті, стан задоволеності собою, рівноваги між бажаним і досягнутим.

5. Логотерапія В. Франкла. Екзистенціальний погляд на витоки девіантності.

Зазвичай логотерапію відносять до гуманістичного напрямку, однак це не зовсім вірно. У своїй теорії людини, Франкл виходить із трьох фундаментальних положень: 1) свобода волі; 2) воля до сенсу; 3) сенс життя. Тут не йдеться про абсолютну свободу, а, скоріш, про свободу свідомого відношення до обставин, які завжди є обмежувачими (досвід перебування у концтаборі). Усвідомлення кінцевості буття штовхає людину до пошуку її сенсу. Життя за Франклом - це постійне прагнення зменшити розрив між тим, ким є людина і тим, ким вона повинна бути відповідно до своїх принципів. Але цей розрив неможливо усунути. До ідеалу можна лише наближатися, але не можна його досягти, інакше життя втрачає сенс і жити стає нема для чого, адже все вже зроблено. Саме цим, на думку Франкла, пояснюються випадки самогубств серед людей, що досягли багатства і успіху, якщо вони розцінювали це, як сенс життя. Цей приклад показує, що можливі помилки в досягненні сенсу життя. Це відбувається тому, що універсальних рецептів досягнення сенсу життя немає. Це глибоко особистісне завдання, яке вирішує тільки сама людина.

Тривога, сумніви, болісний вибір, неприйняття себе таким, який ти є та прагнення до того, яким ти повинен бути - це нормальні людські феномени. Девіантність за Франклом, як раз і проявляється у відсутності тривоги, сумнівів і боротьби - це розцінюється, як штучна раціоналізація. Життя унікальне і різноманітне і кожен повинен творчо шукати свій сенс. Заспокоєність означає, що воля до сенсу пригнічена, витіснена. *Головний вид девіантності, згідно логотерапії - це екзистенціальний вакуум: втрата сенсу існування.*

Відчуття порожнечі і безглуздості може бути заповнене або гонитвою за задоволеннями, або трудоголізмом, але це - ознаки патології. З ними пов'язані такі розлади, як депресія, самогубства, сексуальні неврози. Психіка потребує напруги, яка пов'язана з розривом між тим, що є і тим, що повинно бути. Самозаспокоєність – це патологія.

Погляд на людину як на істоту, що страждає і шукає сенс, не є ні оптимістичним, ні гедоністичним. Це образ не «доброї від природи» істоти, а, скоріше, істоти, що шукає якою їй бути. «Доброю» і «злою», «нормальною» або «девіантною» людина стає лише в процесі реалізації сенсу або відмови від нього.

Резюме:

• Пояснення девіантності, вимагає наявності концепції норми; найбільш філософські концепції створені представниками гуманістичного напрямку в психології.

• Его-психологія зосередилася на вивченні свідомості (его); згідно цій школі, поведінка людини є результат прагнення до адаптації та утвердження своєї самості.

• Теорія самореалізації А. Маслоу підкреслює, що людиною рухає прагнення до задоволення потреб, вищою з яких є потреба в самореалізації - максимальному розкритті свого потенціалу.

• Всі гуманістично орієнтовані психологи підкреслюють, що нормальна людина - це адаптований індивід, що знаходиться в згоді з собою і оточуючими, не схильний до тривоги і депресії, що оптимістично дивиться на життя; сумніви, тривога, внутрішній конфлікт розглядаються, як ознаки патології.

• Логотерапія В. Франкла описує людину, як істоту, що володіє свободою волі, що шукає сенс свого життя; сенс - явище особистісне і потребує зусиль для свого відкриття і реалізації, тому тривога, конфлікт і страждання розглядаються, як нормальні феномени людського існування.

• Головна форма девіантності, за Франклом – екзистенціальний вакуум, що виявляється як у формі погоні за відчуттями, у депресії, так і в формі самозаспокоєності, згоди з самим собою; сенс завжди динамічний і пов'язаний з розривом між тим, ким є людина і тим, ким вона повинна бути.

Питання для самопідготовки:

1. Опишіть загальні риси гуманістичного напрямку в психології. В чому відмінність цього підходу від інших психологічних напрямків?

2. У чому полягає основний зміст теорій еґо-психології? Назовіть представників цього напрямку.

3. У чому суть теорії самоактуалізації А. Маслоу?

4. Як уявляють собі «нормального» індивіда прихильники гуманістичних теорій?

5. Що є критерієм нормальності в гуманістичній психології? Чим з цих позицій є тривога, сумніви і невпевненість?

6. У чому проявляється специфіка підходу логотерапії до особистості?

7. Як в теорії Франкла представлені базові властивості людини?

8. Чим воля до сенсу відрізняється від інших концепцій мотивації поведінки?

9. Що таке екзистенціальний вакуум?

10. Чи збігаються погляди логотерапії і гуманістичної психології на «нормальну людину»?

11. Що є критерієм нормальності в логотерапії?

12. У чому, на вашу думку, проявляється нормальність страждання?